

Ledia DUSHKU

ATDHEU PËRTEJ KUFIJVE: DIPLOMACIA E DIASPORËS DHE STRATEGJITË E MOBILIZIMIT KOMBËTAR (1912-1920)

Abstrakt:

Kumtesa shqyrton rolin e diasporës shqiptare në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, me fokus Federatën Panshqiptare “Vatra” dhe figurën e Fan Stilian Nolit, si veprimtar politik dhe diplomatik në procesin e shtetformimit gjatë viteve 1912–1920. I vendosur në kuadrin teorik të nacionalizmit transnacional dhe nacionalizmit në distancë, punimi argumenton se diaspora nuk ishte thjesht mbështetëse e shtetit amë, por një veprimtare aktive që ndërtoi mekanizma alternativë përfaqësimi dhe ndikimi politik në arenën ndërkombëtare. Përmes katër shtyllave: shtypit, rrjeteve komunitare, kishës kombëtare dhe fushatave lobuese, kumtesa evidenton infrastrukturën e ngritur nga “Vatra”, e cila në kontekstin e Luftës së Parë Botërore, funksionoi si një “qeveri në mërgim”. Strategjia e Fan Nolit u përqendrua në “diplomacinë alternative”, që kishte në fokus ndërkombëtarizimin e çështjes shqiptare dhe në mbrojtjen e integritetit territorial. Duke analizuar modelin e “Vatrës”, kumtesa arrin në përfundimin se nacionalizmi transnacional shërbeu si katalizator për shtetformimin në Shqipërisë. Komunitetet e diasporës mund të luajnë kështu, rol kyç në ruajtjen dhe avancimin e interesave kombëtare, veçanërisht në periudha krizash dhe vakumi institucional.

Fjalë kyçe: Diasporë, Federata Panshqiptare “Vatar”, Fan Stilian Noli, diplomaci, nacionalizëm transnacional, shtetformim.

Hyrje

“Mbaju nënë, mos kij frikë, se ke djemtë në Amerikë ...”

Kjo thirrje poetike, e ngarkuar me ndjenjë dhe vendosmëri, përfaqëson më shumë sesa një varg letrar, të poezisë “Jepni për Nënë”, shkruar nga Fan Stilian Noli në vitin 1917, në kulmin e Luftës së Parë Botërore.¹ E ndërtuar

¹ Poezia “Jepni për Nënë” gjendet e plotë në <https://letersishqip.com/fan-noli/krijime-letra-re/jepni-per-nenen> (parë më, 3 prill 2025).

mbi ndjenja të thella patriotike, ajo nuk shërben vetëm si shprehje estetike, por funksionon si një instrument mobilizues në diasporë, që ngjiz ndërgjegje kolektive dhe forcon përkatësinë kombëtare. Këtë dimension e shpjegon edhe Rogers Brubaker, sociolog dhe historian i njohur i çështjeve të identitetit dhe nacionalizmit, i cili thekson se diaspora mund të funksionojë si një “fushë e veprimit kolektiv”, ku ndërtimi i identitetit kombëtar realizohet përmes një game të gjerë praktikash kulturore dhe shprehëse.² Poezia e Nolit, në këtë kuptim, përfaqëson një formë të veçantë të prodhimit ideologjik që ndërthur ndjeshmërinë estetike me mobilizimin politik, duke dëshmuar se identiteti kombëtar i diasporës nuk formohet vetëm përmes diskurseve politike, por edhe përmes veprave simbolike që veprojnë mbi ndjeshmërinë kolektive. Në tërësinë e saj, ajo mishëron bindjen se shqiptarët e diasporës nuk janë të shkëputur nga fati i atdheut, por një pjesë aktive dhe të ndërgjegjshme të tij. Pikërisht këtë realitet politik dhe emocional ka në fokus kjo kumtesë. Përmes çështjeve që do të trajtohen në vijim, ajo eksploron dimensionet teorike, kontekstin historik dhe strategjitë e mobilizimit kombëtar të diasporës shqiptare, duke marrë si rast studimi Federatën Panshqiptare “Vatra” dhe personalitetin e Fan Nolit.

Kuadri teorik dhe qasja metodologjike

Në dekadat e fundit, konceptet e transnacionalizmit dhe nacionalizmit të diasporës kanë fituar një vend qendror në studimet mbi kombësinë dhe shtetformimin, duke sfiduar paradigmen tradicionale, që e kufizon/vendos historinë politike, identitare dhe kombëtare kryesisht brenda kufijve gjeografikë të shtetit. Këto qasje theksojnë se komunitetet e diasporës nuk janë thjesht spektatorë pasivë të zhvillimeve në vendin e origjinës, si bartës të një kujtese ose identiteti simbolik, por aktorë të vetëdijshëm dhe të organizuar, që ndikojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë në proceset politike, diplomatike dhe identitare të Shtetit Amë.³ Për të kuptuar mënyrën se si diaspora kalon nga një subjekt simbolik në një aktor politik, është e nevojshme të ndalemi në konceptet e transnacionalizmit dhe nacionalizmit në distancë. Transnacionalizmi, sipas antropologëve Nina Glick Schiller, Linda Basch dhe

² Rogers Brubaker, “The ‘Diaspora’ Diaspora,” *Ethnic and Racial Studies* 28, nr. 1 (2005): f. 1-19. 5.

³ Steven Vertovec, *Transnationalism*, (London: Routledge, 2009); Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Blanc-Szanton, “Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration,” *Annals of the New York Academy of Sciences* 645, no. 1 (1992): f. 1-24.

Cristina Szanton Blanc, nënkupton krijimin e rrjeteve të qëndrueshme sociale, politike dhe ekonomike që lidhin emigrantët me vendet e tyre të origjinës, duke e bërë emigrimin një proces shumëplanësh dhe dinamik.⁴ Brenda këtij kuadri, nacionalizmi i diasporës, shpesh i quajtur edhe *long-distance nationalism*, përfaqëson një formë të artikuluar të përkatësisë kombëtare, që mbështetet në kujtesën kolektive, identitetin kulturor dhe një ndjenjë të fortë përgjegjësie ndaj atdheut, veçanërisht në kohë krizash.⁵ Fiona Adamson, studiuese e marrëdhënieve ndërkombëtare dhe politikave të diasporës, së bashku me Rogers Brubaker, theksojnë se në kontekste politike më të hapura, diasporat mund të veprojnë si aktorë strategjikë: duke mobilizuar burime, ndikuar në agjenda diplomatike dhe kontribuar në proceset e shtetformimit përmes formave të ndryshme të “fuqisë së butë”/ soft power.⁶ Megjithatë, ky angazhim mund të jetë edhe ambivalent, pasi gjeneron tensione mes realiteteve politike të vendlindjes dhe projeksioneve ideologjike të komuniteteve në mërgatë, të cilat shpesh ndërtojnë një kujtesë ose vizion idealist për atdheun, që nuk përkon domosdoshmërisht me zhvillimet konkrete politike në vendin e origjinës.⁷ Në kuadër të kësaj qasjeje, diaspora nuk shihet si një spektatore

⁴ Schiller, Basch, Blanc-Szanton, “Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration,” f. 1-24.

⁵ Benedict Anderson, *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World* (London-New York: Verso, 1998), f. 58-76; Benedict Anderson, *Long-Distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics* (Amsterdam: Center for Asian Studies, 1992); Zlatko Skrbis, *Long-Distance Nationalism: Diasporas, Homelands and Identities*. 1st edition (London: Routledge, 1999).

⁶ Joseph S. Nye e përkufizon “fuqinë e butë” (*soft power*) si aftësinë për të ndikuar në sjelljen e aktorëve të tjerë jo përmes detyrimit apo incentivave materiale, por përmes tërheqjes që ushtrojnë kultura, vlerat dhe legjitimiteti i politikave. Shih Joseph S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (New York: PublicAffairs, 2004), f. 5-11.

Për rolin e diasporave si aktorë transnacionalë që ushtrojnë ndikim politik dhe simbolik përmes rrjeteve, identiteteve dhe praktikave që tejkalojnë kufijtë shtetërorë, shih Fiona B. Adamson, “Mobilizing for the Transformation of Home: Politicized Identities and Transnational Practices,” *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*, red. Nadjé Al-Ali dhe Khalid Koser, 1st ed. (London: Routledge, 2002), 155–168; Rogers Brubaker, “The ‘Diaspora’ Diaspora,” *Ethnic and Racial Studies* 28, nr. 1 (2005): f. 1-19. Fiona B. Adamson, “Mobilizing for the Transformation of Home. Politicized Identities and Transnational Practices”, *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*, ed. Nadjé Al-Ali, Khalid Koser, 1st edition (London: Routledge, 2002), 155-168; Rogers Brubaker, “The ‘Diaspora’ Diaspora,” *Ethnic and Racial Studies* 28, no. 1 (2005): f. 1-19.

⁷ Thomas Faist, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces* (Oxford: Oxford University Press, 2000), f. 202-215.

pasive e zhvillimeve në atdhe, por si një aktore e rëndësishme në proceset e shtetformimit, veçanërisht në periudha krizash, kur mekanizmat institucionalë të brendshëm janë të dobësuar ose të pafuqishëm. Kumbësia sugjeron qartësisht se koncepti i sovranitetit duhet të mendohet edhe përtej territorit shtetëror dhe se nacionalizmi duhet të analizohet edhe në shfaqjet e tij transnacionale. Kjo kornizë metodologjike mundëson shqyrtimin e Federatës Panshqiptare “Vatra” jo vetëm si një organizatë komunitare, por edhe si një strukturë alternative e nacionalizmit, e pajisur me kapacitete të brendshme politike, ideologjike dhe organizative. Ky pozicion teorik hap rrugë për një riformulim paradigmatic të të kuptuarit të nacionalizmit: nga një fenomen i lidhur ngushtë me shtetin dhe territorin, drejt një forme dinamike, globale dhe të rrjetëzuar, ku diaspora luan një rol qendror në mbrojtjen dhe ripëritjen e projektit kombëtar.

Konteksti historik: Shqipëria dhe Federata Panshqiptare “Vatra” (1912-1920)

Periudha 1912-1920 përbën një nga momentet më të turbullta, por edhe më vendimtare për shqiptarët. Shpallja e Pavarësisë, një akt historik me vlerë simbolike dhe juridike të padiskutueshme, nuk u pasua nga ndërtimi i një shteti funksional. Shqipëria u përball me mungesë të institucioneve, pushtime të huaja të njëpasnjëshme dhe kërcënimin e vazhdueshëm të copëtimit nga shtetet fqinje.⁸ Në kushtet e mungesës së një autoriteti shtetëror të qëndrueshëm brenda vendit, përfaqësimi i interesave kombëtare iu delegua në mënyrë të heshtur, por efektive, elitave politike të diasporës. Kjo situatë krijoi një realitet të ri, ku figura të rëndësishme nacionaliste dhe struktura organizative, siç ishte Federata Panshqiptare “Vatra” në ShBA, vepruan në mënyrë funksionale si një lloj “qeverie në mërgim”. Ato koordinuan përpjekjet për ruajtjen e tërësisë territoriale, përfaqësimin ndërkombëtar të Shqipërisë dhe mbështetjen morale e materiale të shqiptarëve brenda vendit. Kjo përvojë tregon se roli i diasporës nuk mund të kuptohet thjesht si veprimtari spontane, por si rezultat i një procesi më të thellë organizimi dhe institucionalizimi. Shndërrimi i një komuniteti emigrantësh në një diasporë politike të strukturuar kërkon më shumë se vetëm aktivitete rastësore apo shoqata lokale. Ai ka të nevojshme një infrastrukturë institucionale të qëndrueshme, e cila duhet të sigurojë kohezion ideologjik,

⁸ *Historia e shqiptarëve gjatë shekullit XX*, vëllimi I, (Tiranë: Botimet Albanologjike, 2017), 163-403; Nicola Guy, *The birth of Albania. Ethnic Nationalism, the Great Powers of World War I and the Emergence of Albanian Independence*, London: I.B. Tauris & Co.Ltd, 2012, f. 39-151.

rrjetëzim komunitar dhe kapacitet përfaqësues. Në këtë drejtim, përvoja e diasporës shqiptare në Shtetet e Bashkuara të Amerikës paraqet një shembull ilustrues të një transformimi, ku një komunitet emigrantësh u shndërrua në një veprimtar të organizuar politik dhe diplomatik në emër të çështjes kombëtare. Për emigracionin e hershëm shqiptar, Amerika u bë destinacioni kryesor në fillim të shekullit XX. Historia e komunitetit shqiptar aty fillon me Koli Kristoforin nga Katundi i Korçës, i konsideruar në literaturën historiografike si shqiptari i parë që u ngul atje. Më pas ai tërhoqi një grup bashkëfshatarësh, të cilët panë në Kontinentin e Ri një mundësi për përmirësim ekonomik.⁹ Pjesa më e madhe e emigrantëve shqiptarë u përqendrua në shtetin e Massachusetts-it, kryesisht në zonat industriale, ndërsa të tjerë u vendosën në New York, Hudson dhe Jamestown.¹⁰ Ky përqendrim dhe rritje graduale, krijoi bazën për ndërtimin e një infrastrukture të organizuar, që do të shërbente si zë i organizuar i kombit në mërgim. Shpejt, komuniteti shqiptar kuptoi, se në ShBA përveç mundësive për stabilizim ekonomik, ekzistonte një mjedis shoqëror dhe politik që inkurajonte lirinë e shprehjes dhe të organizimit, premisa të rëndësishme për krijimin e një diaspore të fortë dhe aktive. Kjo është periudha kur në bashkësinë shqiptare, ende e vogël në numër (rreth 5.000 vetë), filluan të veprojnë pionierët e rilindjes kulturore, të cilët hodhën themelet e organizimit shoqëror dhe kombëtar. Ndër të parët spikati Petro Nini Luarasi, prift ortodoks dhe mësues i gjuhës shqipe, i cili mbërriti në Amerikë nga Egjipti në vitin 1904 dhe themeloi shoqërinë “Malli i Mëmëdheut” në qytetin e Jamestown-it. Në qershor të vitit 1906, intelektual i Sotir Peci filloi botimin e gazetës “Kombi”, ndërsa në të njëjtën periudhë mbërriti në Boston edhe Fan Stilian Noli, i cili themeloi shoqërinë “Besa-Besë”.¹¹ Në përgjithësi, pjesa dërrmuese e komunitetit shqiptar në ShBA ishte e besimit ortodoks, por që nuk pëlqente të ishte nën autoritetin kishtar grek. Kjo gjendje nxiti nevojën për një kishë të pavarur kombëtare. Në mars 1908, Fan Noli u dorëzua prift në Kishën Ortodokse të New York-ut dhe mbajti liturgjinë e parë në gjuhën shqipe në Sallën e Kalorësve të Nderit në Boston, një akt me rëndësi të madhe për afirmimin e identitetit kulturor dhe kombëtar. Në shkurt të vitit 1909, në emër të shoqërisë “Besa-Besë”, ai themeloi gazetën *Dielli*, e cila shumë

⁹ Haris Silajxhiç, *Shqipëria dhe SHBA në arkivat e Washingtonit* (Tiranë: Dituria, 1999), f. 27; Paskal Milo, *Diplomacia e marrëdhënieve shqiptaro-amerikane* (Tiranë: Universiteti Mesdhetar, 2023), f. 14.

¹⁰ Beqir Meta, Erjon Dervishi, Hasan Bello, *Vatra dhe shqiptarët e Amerikës 1912-1990* (Prishtinë: Instituti i Historisë, 2022), f. 18.

¹¹ Silajxhiç, *Shqipëria dhe SHBA...*, f. 28.

shpejt u bë organi më i rëndësishëm i shtypit shqiptar në diasporë. Po në atë vit, mbërriti në ShBA edhe Faik Konica, figurë qendrore e nacionalizmit shqiptar, ish-drejtor i revistës *Albania*, që u botua për 12 vjet rresht (1897-1909) në Bruksel dhe Londër me mbështetje austro-hungareze. Ai mori më pas drejtimin e gazetës *Dielli*, duke i dhënë asaj një orientim më të artikuluar politik dhe kulturor.¹²

Në këtë fazë, komuniteti shqiptar filloi të kuptojë rëndësinë e koordinimit të përpjekjeve dhe krijimit të një qendre të vetme veprimi për të shërbyer si përfaqësues i interesave kombëtare. Hapat e parë drejt bashkimit nisën në marsin e 1911-ës, me bashkimin e shoqërive “Malli i Mëmëdheut” dhe “Përlindja” në Jamestown.¹³ Kjo nismë u përhap edhe në qytete të tjera ku spikat Bostoni dhe ku veprimtaria e Kristo Floqit, i cili luajti rol kyç për bashkimin e komunitetit përmes udhëtimeve, konferencave dhe propagandës nacionaliste.¹⁴ Më në fund, në prill të vitit 1912, me iniciativën e shoqërisë “Besa-Besë”, u themelua Federata Panshqiptare “Vatra” si një strukturë federative e përbashkët, e regjistruar zyrtarisht në shtetin e Massachusetts-it, më 3 qershor 1912. Faik Konica u zgjodh sekretar i Përgjithshëm, ndërsa gazeta “Dielli” u bë organi zyrtar i saj.¹⁵ Nën ombrellën e “Vatrës” u bashkuan shoqëritë kryesore shqiptare të Amerikës (“Besa-Besë”, “Flamuri i Krujës”, “Kombëtare”, “Dallëndyshja”), duke krijuar një qendër unike të përfaqësimit dhe mobilizimit. Krijimi i “Vatrës” nuk përfaqësonte vetëm një bashkim formal të shoqërive shqiptare në Amerikë, por një moment themelor në ndërtimin e një subjekti politik shqiptar transnacional. Ajo përbënte një formë të ndërthurte mobilizimin komunitar me veprimin diplomatik dhe prodhimin ideologjik. “Vatra” u bë kështu një aktor, i cili nuk synonte vetëm të vepronte brenda komunitetit të emigrantëve, por edhe të ndikonte drejtpërdrejt në fatet politike të Shqipërisë, përmes pjesëmarrjes së saj në diskutimet ndërkombëtare dhe artikullimit të një modeli të pavarur të përfaqësimit kombëtar jashtë kufijve shtetërorë.

¹² Silajxhiç, *Shqipëria dhe SHBA...*, f. 32; Ilir Ikononi, *Faik Konica. Jeta në Washington* (Tiranë: Onufri, 2011), f. 24; Agron Alibali, *Faik Konica. Dritëhijet e një diplomati* (Tiranë: Argeta LMG, 2016), f. 27, f. 43-45.

¹³ Meta, Dervishi, Bello, *Vatra dhe shqiptarët e Amerikës...*, f. 26.

¹⁴ *Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë (AQSh)*, f. 100 (Shoqëritë shqiptare në SHBA), D. 40, fl. 2-3. Kujtime të Kristo Floqit për formimin e Federatës “Vatra.”

¹⁵ Beqir Meta, *Federata Panshqiptare “Vatra” (1912-1920)* (Tiranë: Globus R., 2001), f. 26-27; Alibali, *Faik Konica*, f. 45-48.

Federata “Vatra” si strukturë transnacionale

Pas krijimit, Federata Panshqiptare “Vatra” ndërtoi një infrastrukturë të gjerë dhe shumëplanëshe për të mobilizuar diasporën shqiptare në Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe për të ndikuar në dobi të çështjes kombëtare shqiptare. Veprimtaria e saj nuk u kufizua vetëm në përfaqësim simbolik, por përfshiu fusha të ndryshme të organizimit shoqëror, politik, kulturor dhe diplomatik, të cilat përbënin mekanizmat institucionalë të një nacionalizmi transnacional të mirëartikulluar.

Këto mekanizma funksionuan mbi katër shtyllave themelore:

Shtypi i pavarur kombëtar dhe diplomacia publike: Gazeta *Dielli* përfaqësoi jo vetëm një platformë informuese, por një instrument të fuqishëm të diplomacisë publike të diasporës. Ajo shërbeu si kanal ndërveprimi për komunitetin shqiptar në ShBA dhe si dritare komunikimi me opinionin publik amerikan.¹⁶ Për të komunikuar drejtpërsëdrejti me publikun amerikan “Vatra” ndërmori edhe botimin e një reviste të përmuajshme në gjuhën angleze të titulluar “The Adriatic Review”, numri i parë i së cilës doli në shtator të vitit 1918.¹⁷ *Shoqëritë dhe degët lokale si rrjet institucional:* Pas themelimit “Vatra” krijoi degë në qendra të ndryshme ku jetonin emigrantët shqiptarë, si Boston, New York, Worcester, Philadelphia, etj. Këto degë funksionuan si një rrjet vertikal dhe horizontal organizimi, duke koordinuar aktivitetet e komunitetit në përputhje me udhëzimet e qendrës. Mitingje, mbledhje publike, tubime dhe fushata informuese u zhvilluan në funksion të ndërgjegjësimit kombëtar, sidomos gjatë momenteve kyçe si Luftërat Ballkanike, Konferenca e Ambasadorëve në Londër (1913), Lufta e Parë Botërore dhe Konferenca e Paqes në Paris.¹⁸

¹⁶ “I dërguari i Xhon-Turqve, Çifut Bangjer i Selenikut. Salem në Romë”, *Dielli*, Boston Mass., February 29, 1912, f. 3; “Atdhetarët organizohen. Komiteti i Bukureshtit”, *Dielli*, Boston Mass., December 5, 1912, f. 1; Beqir Meta, “Komiteti shqiptar në SHBA dhe ndikimi i tij në marrëdhëniet midis dy vendeve”, *Marrëdhëniet shqiptaro-amerikane gjatë shekullit XX*, editor Afrim Krasniqi (Tiranë: Botimet Albanologjike, 2023), f. 166.

¹⁷ *The Adriatic Review*, No. 1, Vol. 1, Boston Mass, September 1918.

¹⁸ “Mesh e parë të Kishës së re në Southbridge”, *Dielli*, Boston Mass, October 17, 1912, f. 2; “Mitingu i Math i Vjeshtës së Dytë”, *Dielli*, Boston Mass, December 19, 1912, f. 2; “Mbledhja e Lonsdale-it”, *Dielli*, Boston Mass, October 24, 1912, f. 1; “Fjala e Z. Telford C. Erickson në Hartford. Conn”, *Dielli*, Boston Mass, October 14, 1913, f. 1-2; Mehmed Bey Konitza, “Memorandum on Albania”, *The Adriatic Review*, No. 2, Vol. 1, Boston Mass, October 1919, f. 52-58; Charles Woods, “Albania at the Peace Conference”, *The Adriatic Review*, No. 9, Vol. 1, Boston Mass, May 1919, f. 342-349; *The Albanian Struggle In the Old World and*

Kisha ortodokse dhe arsimi kombëtar si institucione identitare: Krijimi i Kishës Ortodokse Shqiptare nga Fan Stilian Noli në vitin 1908 përfaqëson një moment kulmor në afirmimin e identitetit kombëtar në diasporë. Ajo vepronte e pavarur nga Patrikana e Stambollit, e ndarë edhe nga Kisha Greke, me një qëllim të qartë: krijimin e një identiteti të dallueshëm shqiptar, të ndryshëm nga ai grek, fillimisht në praktikat fetare. Kjo lëvizje ishte pjesë e një agjende më të gjerë për forcimin e identitetit kombëtar midis shqiptarëve. Njëkohësisht, përpjekjet për hapjen e shkollave shqipe dhe organizimin e klubeve kulturore u konceptuan si pjesë e strategjisë për ruajtjen dhe transmetimin e identitetit kombëtar ndër brezat e rinj të diasporës, një formë e institucionalizimit të kulturës kombëtare jashtë kufijve shtetërorë.¹⁹ *Mobilizimi financiar dhe njerëzor:* “Vatra” zhvilloi edhe një sistem të sofistikuar mobilizimi burimesh ekonomike dhe njerëzore. Gjatë vitit 1912 ajo organizoi fushata mbledhjeje fondesh për kryengritësit shqiptarë dhe popullsinë civile të dëmtuar nga Lufta e Parë Ballkanike. Më tej, ajo financoi përfaqësimin diplomatik të shqiptarëve të Amerikës në Konferencën e Ambasadorëve në Londër (1913) dhe atë të Paqes në Paris (1919), botimin e broshurave njohëse për Shqipërinë në gjuhë të huaj për sensibilizimin e faktorit ndërkombëtar edhe vendosi kontakte të qëndrueshme me delegacionet zyrtare shqiptare.²⁰ Një formë tjetër mobilizimi ishte rekrutimi i të rinjve shqiptarë në ShBA për të formuar çeta vullnetare që do të shkonin në atdhe për të luftuar për pavarësinë dhe integritetin e tij.²¹ Secila prej këtyre shtyllave kontribuoi në formësimin e një identiteti kombëtar në diasporë. Shtypi shërbeu si mjet për ndikim ideologjik dhe politik, duke artikuluar qëndrime, thirrje dhe analiza që forconin ndërgjegjen kombëtare dhe orientonin komunitetin shqiptar përballë zhvillimeve në atdhe. Rrjetet komunitare vepruan si njësi sociale aktive, të cilat siguruan kohezion, organizuan mitingje, takime, manifestime dhe fushata financimi dhe sensibilizimi. Kisha Ortodokse Shqiptare, përmes figurës karizmatike të Fan Nolit, u shndërrua në një institucion me përmbajtje

New, Compiled and written by members of the Federal Writers Project of the Works Progress Administration of Massachusetts, Sponsored by The Albanian Historical Society Of Massachusetts, Boston: The writer, inc., publishers, 1939, f. 50.

¹⁹ Për e idenë e institucionalizimit të kulturës kombëtare në diasporë shih: Peggy Levitt, *The Transnational Villagers*. 1st Edition (Berkeley: University of California Press, 2001).

²⁰ Refat Xh. Gurrazezi, *Historia e Federatës “Vatra”* (Globus R: Tiranë, 2006), f. 50-72, 105-115.

²¹ “Dy fjalë për Vullnetarët dhe Nacionalistët”, “Shqiptarët të Amerikës dhe Atdheut”, *Dielli*, Boston Mass, April 17, 1914, 1; *Rekord i Kuvendit të Federatës “Vatra”*, 7-18 korrik 1918, Boston Mass., 1918, f. 18-45.

kombëtare, që jo vetëm i dha komunitetit shqiptar një përfaqësim fetar autonom nga ndikimi grek, por edhe e lidhi besimin me identitetin kombëtar. Së fundi, mobilizimi financiar dhe njerëzor u konkretizua në ndihma të drejtpërdrejta për Shqipërinë, dërgimin e vullnetarëve në mbrojtje të atdheut, në financimin e misionëve diplomatike dhe në përpjekjet për sigurimin e njohjes ndërkombëtare të shtetit shqiptar.²²

Strategjitë ideologjike dhe politike të Fan Nolit dhe Vatrës

Fan Noli përfaqëson jo vetëm një nga figurat më të spikatura të Federatës Panshqiptare “Vatra”, por edhe një ideolog të nacionalizmit shqiptar. Ideologjia e tij mbetet një ndërthurje e elementëve laikë, demokratikë, perëndimorë dhe modernistë. Në qendër të këtij vizioni qëndron gjuha shqipe si element bashkues i kombit, kultura si bazë e identitetit të përbashkët dhe e drejta për vetëvendosje si parim themelor i kombit shqiptar. Noli përdori edhe letërsinë si mjet mobilizimi dhe ndërgjegjësimi kombëtar, ku poezia *Jepni për Nënë* u shndërrua në një thirrje për sakrificë, përkushtim dhe unitet kombëtar. Bashkë me “Vatrën”, ai promovoi një ideologji nacionaliste gjithëpërfshirëse, e cila synonte të tejkalonte ndarjet krahinore, fetare dhe sociale, duke theksuar përkatësinë e përbashkët etnike dhe të drejtën për vetëqeverisje të shqiptarëve.²³ Kjo përpjekje për unitet shprehet qartë në thirrjen e Kuvendit Kombëtar, më 29 dhjetor 1918, drejtuar shqiptarëve në Amerikë: “*Ndihni ... që t’a ftojmë Shqipërinë e madhe, plotësisht indipendente me Kosovën,*

²²“Dy fjalë për Vullnetarët dhe Nacionalistët”, “Shqiptarët të Amerikës dhe Atdheut”, *Dielli*, Boston Mass, April 17, 1914, f. 1; *Rekord i Kuvendit të Federatës “Vatra”*, 7-18 korrik 1918, Boston Mass., 1918, f. 18-45.

²³ Fan Noli lindi më 1882 në Ibrik Tepe, në një fshat shqiptar në jug të Edrenesë në Trakën Lindore. Në moshën 24 vjeçare u vendos në ShBA, ku edhe shfrytëzoi hapësirat e atjeshme dhe filloi të krijojë një bazë mbështetëse për fushatën e tij të ardhshme të pavarësisë. Po aty plotësoi formimin për arte nëpërmjet shkollimit në Fakultetin e Filozofisë të Universitetit të Harvardit (1912), ndërsa fliste rrjedhshëm disa gjuhë dhe ishte i mirë i traditave politike dhe letrare perëndimore. Shpejt u bë një ndër anëtarët kryesorë të komunitetit të të mërguarve shqiptarë, duke u angazhuar në aktivitete kulturore dhe politike që synonin promovimin e çështjes shqiptare. Veprimtaria e hershme intelektuale përfshinte kryesisht shkencat humane (poezinë, prozën, përkthimin, historinë, artet). Ajo u përshkrua nga një etikë në rritje e romanizmit shqiptar, me synim pasurimin e gjuhës shqipe dhe promovimin e shkrimit dhe leximit në gjuhën amtare, aspekte këto thelbësore të nacionalizmit kulturor. Për formimin dhe veprimtarinë e Fan Nolit shih: Ilir Ikonimi, *Fan Noli. Vëllimi i parë. Apostulli* (Tiranë: UET Press, 2023).

Çamërinë dhe gjithë krahinat e tjera fjesht shqiptare, dhe të rojmë të lirë, të lumtur dhe kryelartë nënë hien e Flamurit të Skënderbeut.”²⁴ Ky diskurs afirmoi synimin për një shtet sovran dhe etnikisht shqiptar, të lirë nga dallimet e brendshme dhe të barabartë në sistemin ndërkombëtar, në përputhje me idealin wilsonian të vetëvendosjes së kombeve. Si rrjedhojë kërkesat nuk u kufizuan vetëm tek çështja e kufijve, por prekën edhe konsolidimin i një shteti modern e laik, të institucionalizuar dhe të njohur ndërkombëtarisht, ndërsa vetëvendosja u paraqit si parim universal i drejtësisë ndërkombëtare.²⁵ Në këtë kuptim, “Vatra” dhe veprimtarët nacionalistë në radhët e saj vepruan si ambasadorë joformalë të Shqipërisë, duke përdorur çdo kanal të mundshëm për të sensibilizuar opinionin publik dhe për të ndikuar politikën zyrtare amerikane, veçanërisht pas përfshirjes së ShBA në Luftës së Parë Botërore (1917). Strategjia e tyre ishte njëherazi ideologjike dhe pragmatike: ngritje e vetëdijes kombëtare në diasporë, ndërtimi i lidhjeve me institucione politike, fetare dhe akademike veçanërisht në ShBA, por edhe në Europë, si edhe artikulumimi i narratives së Shqipërisë si një komb civilizuar dhe i denjë për sovranitet. Në këtë mënyrë, “Vatra” dhe Fan Noli nuk reagueshin thjesht ndaj rrethanave historike, por ndërtuan një vizion politik aktiv dhe përfshirës për të ardhmen e Shqipërisë. Ata ushtruan një formë të diplomacisë alternative, të palidhur me struktura shtetërore formale, por aktive në kapacitetin e saj, me synimin e qartë për të ndikuar si në opinionin publik amerikan, ashtu edhe në vendimmarrjen ndërkombëtare. Shfrytëzuan hapësirën transnacionale që ofronte diaspora për të ndërtuar rrjete komunikimi me gazetarë, senatorë, akademikë dhe organizata ndërkombëtare, duke siguruar që çështja shqiptare të mos marginalizohej në arenën diplomatike globale. Në këtë kuadër, përmes gazetës *Dielli* dhe revistës *Adriatic Review*, konferencave publike dhe lidhjeve të krijuara në qarqet intelektuale dhe politike amerikane, “Vatra” dhe Fan Noli artikuluan një diskurs të qartë mbi legjitimitetin e aspiratave kombëtare shqiptare. Kjo ndodhi në një kohë kur Shqipëria ose nuk kishte përfaqësim të drejtpërdrejtë në arenën ndërkombëtare, ose, kur përfaqësimi ekzistonte, por ishte i kufizuar që të mbulonte të gjitha nevojat e përfaqësimit zyrtar. Në këtë kontekst, veprimtaria e “Vatrës” dhe Fan Nolit

²⁴ Gurrazezi, *Historia e federatës “Vatra”*, f. 96.

²⁵ *The Albanian Struggle In the Old World and New*, f. 50; Meta, Dervishi, Bello, *Vatra dhe shqiptarët e Amerikës...*, 31; “Midis dy pikëpamjeve”, *Dielli*, Boston Mass., January 14, 1919, f. 1; Isa Blumi, “Defining social spaces by way of deletion: the untold story of Albanian migration in the postwar period”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29 (6), 2003, f. 949–965. <https://doi.org/10.1080/1369183032000171311>.

nuk ishte thjesht mbështetëse, por në shumë raste thelbësore për mbrojtjen e interesave kombëtare jashtë vendit. Kësisoj, në mungesë të një përfaqësimi të qëndrueshëm shtetëror, roli që ato morën përsipër përfaqëson një formë të veçantë të “shtetit në mungesë”, ku diaspora merr përkohësisht përsipër rolin e përfaqësimit politik dhe diplomatik. Diplomacia alternative që ata ushtruan veçanërisht në rrethanat e Luftës së Parë Botërore, ishte novatore jo vetëm për nga mjetet që përdorte, por edhe për mënyrën se si e konceptonte veprimin politik përtej kufijve gjeografikë.²⁶ Në këtë mënyrë, diaspora nuk duhet parë si aktor i jashtëm, por si zgjatim autentik i vullnetit kombëtar. Ky ndikim u ndje fuqishëm edhe në diplomacinë shumëpalëshe. Ndërkohë që delegacioni shqiptar në Konferencën e Paqes në Paris (1919), i kryesuar nga Turhan Pasha Përmeti, përballej me vështirësi për të fituar vëmendjen e qarqeve vendimmarrëse, Vatra ndërmoi një fushatë të gjerë informimi dhe lobimi në qendrat politike të Evropës Perëndimore. Në ShBA, ajo vijoi të mobilizojë opinionin publik përmes shtypit, konferencave, artikujve në gjuhën angleze dhe protestave publike në qytete si Boston dhe New York. Ajo ndërtoi një formë të diplomacisë informale që plotësonte dhe në disa raste e tejkalonte, përpjekjen zyrtare të delegacionit shtetëror.²⁷

Përfundime

Strategjitë e artikuluara dhe e zbatuara me inteligjencë nga diaspora shqiptare në ShBA në vitet 1913-1920 përforcon idenë se sovraniteti kombëtar nuk është ekskluzivitet i shtetit, por mund të ushtrohet edhe nga komunitete të organizuara të diasporës, të cilat veprojnë në përputhje me aspiratat dhe nevojat e kombit. Përmes kësaj forme të diplomacisë transnacionale, diaspora në ShBA, tregoi se mund të jetë një aktore efektive, krijuese dhe legjitime në betejat për sovranitet, përfaqësim dhe njohje ndërkombëtare. Rëndësia e këtij roli shfaqet në disa drejtime: *Së pari*, vendosi një model të ri për marrëdhënien e diasporës me atdheun, jo thjesht si burim ndihme ekonomike, por si një hapësirë aktive për përfaqësim politik dhe përfshirje ideologjike. *Së dyti*, dëshmoi se në rrethana të mungesës së sovranitetit të plotë, komunitetet transnacionale mund të veprojnë si bartëse të vullnetit politik dhe si platforma

²⁶ Për një veprimtari të detajuar të Fan Nolit dhe diasporës shqiptare në SHBA në vitet e Luftës së Parë Botërore shih: Ikonomi, *Fan Noli. Vëllimi i parë...*, f. 206-210; 221-225; 228-230; 234-237; 255; 262; 274-277. Shih edhe Sali Kadria, *Nacionalizmi shqiptar në vitet 1912-1924* (Tiranë Botimet Albanologjike, 2020), f. 258-263.

²⁷ Meta, “Komuniteti shqiptar në SHBA...”, f. 165-176.

të diplomacisë ndërkombëtare. *Së treti*, përvoja e “Vatrës”, veçanërisht në vitet e Luftës së Parë Botërore, mbetet një shembull i fuqishëm i potencialit të nacionalizmit transnacional për të ndërtuar struktura shtetformuese në kushte të jashtëzakonshme. Kjo përvojë historike dëshmon se shtetformimi nuk është vetëm një histori territori, por edhe një histori ndërgjegjeje dhe përkushtimi përtej kufijve. Në një kohë kur vetë ekzistenca e Shqipërisë vihej në pikëpyetje, ishte diaspora ajo që i dha zë, formë dhe vazhdimësi projektit kombëtar. Sot, në një botë ku kufijtë mund të duken më të padukshëm, por sfidat kombëtare mbeten të prekshme, kujtesa e këtij angazhimi mbetet një burim frymëzimi dhe përgjegjësie. “Vatra” nuk ishte thjesht një federatë, por një mënyrë për të konceptuar atdheun si detyrim kolektiv. Kjo e bën atë një rast paradigmatic, i cili tejkalon përmasën shqiptare dhe ofron mësim të vlefshme për rolin e diasporave në proceset e shtetformimit në përgjithësi.